

УДК 316.74:2(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.63.4>

РЕЛІГІЙНА СКЛАДОВА СУСПІЛЬНОЇ РЕЗИСТЕНТНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Ірина Богачевська

*Національний транспортний університет,
факультет економіки та права, кафедра філософії та педагогіки
вул. М. Омеляновича-Павленка, 1, 02000, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-8858-4228>*

У статті розглядається поняття релігійної резистентності, усталена дефініція якого в українському релігієзнавстві після початку російсько-української війни розширюється та розмивається через значну політизацію та гостру суспільну актуальність національного спротиву гібридній війні у всіх сферах соціального життя, зокрема й у релігійному полі. Релігійна резистентність суспільством осмислюється крізь призму суспільної резистентності, громадянської стійкості та національної свідомості. Визначаються межі використання поняття «релігійна резистентність» у контексті зміцнення соціальної стійкості України підчас війни, аналізується співвідношення понять «релігійна резистентність» і «соціальна резистентність». Доводиться, що в релігієзнавстві може продуктивно використовуватися поняття релігійної резильєнтності, якщо резильєнтність окремого вірянина або релігійної інституції загалом розуміється як здатність, зберігаючи автентичність (цінності) і підтримуючи адекватність (поведінкову адаптацію), відповідати на виклики та протидіяти загрозам. Автор доходить висновку, що використання терміна «релігійна резистентність» в аналізі релігійної ситуації в країні наразі є не досить коректним, адже не охоплює всіх аспектів зумовленості релігійної ситуації в країні суспільно-політичним та воєнним дискурсом сьогодення. Його краще вживати в дослідженнях індивідуальної когнітивної стійкості вірян конкретної релігії в протидії екзистенційним викликам. У контексті ж забезпечення національної безпеки Української Держави продуктивніше використовувати термін «релігійний складник суспільної резистентності (стійкості)», адже він адекватніше охоплює багатовимірність взаємовпливів у трикутнику Держава – Релігія – Громадянське суспільство, що сприяє побудові ефективних моделей взаємодії цих соціальних інституцій задля підвищення стійкості нашої країни, збереження її суверенітету й національної духовної культури.

Ключові слова: гібридна війна, релігійне поле, релігійна резистентність, соціальна резистентність, релігійна резильєнтність, релігійна складова частина суспільної резистентності (стійкості).

Більше десяти років РФ веде безпрецедентну гібридну війну з Українською державою та народом. За цей час наш народ став зразком стійкості, мужності й героїзму. Але ця війна виявила «області найбільшої внутрішньої уразливості», куди скеровані гібридні невійськові атаки агресора, серед яких поряд із внутрішньополітичною сферою, зовнішньо залежними галузями економіки, медіасередовищем [1, с. 4] під ударом опинилася національна ідентичність. Спробам дискредитації з боку ворожої пропаганди та дезінформації системно піддаються українська історія, мова, культура, а також незалежна православна церква. Релігійне поле України намагаються зробити ареною суспільної дестабілізації, використовуючи для цього внутрішній православний розкол, закладений в українське суспільство як міна уповільненої дії ще з часів створення незалежної держави. Це актуалізує проблему релігійної стійкості, (резистентності, резильєнтності) і необхідність чіткої дефініції цього поняття.

Релігійна стійкість (резистентність) як «непохитне стояння у вірі» фіксується, сакралізується й всіляко підтримується всіма релігіями світу. Згадаємо лише пантеон християнських святих, більшість якого становлять мученики за віру, які прийняли смерть, але не відріклися від власних релігійних переконань. У цьому контексті релігійна резистентність є усталеним богословським та релігієзнавчим поняттям. Але в українському релігієзнавстві після початку російсько-української війни це поняття поступово розширюється, а його межі дещо розмиваються через значну політизацію та гостру суспільну актуальність національного спротиву гібридній російській навалі у всіх сферах соціального життя, зокрема й в релігійному дискурсі. Наразі релігійна резистентність суспільством осмислюється крізь призму суспільної резистентності, громадянської стійкості та національної свідомості.

Релігійна стійкість із початку повномасштабної гібридної війни все більше сприймається в українській науковій спільноті та громадянському суспільстві як складова частина когнітивної резистентності особистості та суспільства, яка передбачає передусім стійкість до деструктивних ідеологем, які загрожують наразі самому існуванню віри, конфесії, релігійної громади, вірянину як члена суспільства та громадянина України. Насамперед це стосується спротиву так званому «руському міру». Але принциповим є те, що проблема релігійної резистентності в релігійному полі сучасної України стосується всіх без виключення релігійних конфесій, об'єднань та деномінацій, які потрапили в реалії повномасштабної війни.

«Маємо не допустити, щоб хтось у світі засумнівався у стійкості України. Українці пройшли вже тисячу днів цієї війни. Не зламалися. Не здалися. Не втратили державності», – так розпочав президент Володимир Зеленський свій виступ у Верховній Раді України, представляючи у 1000-й день повномасштабної російсько-української війни внутрішній «План стійкості» [4]. Кожне релігійне об'єднання, кожна громада на українських теренах сьогодні також змушена мати свій «план стійкості». А релігієзнавці, спостерегаючи релігійну ситуацію в країні, що майже чотири роки виборює свою незалежність, шукають найточнішу дефініцію поняття релігійної резистентності в контексті українських воєнних реалій.

Отже, **метою статті** є визначення меж використання поняття «релігійна резистентність» у контексті зміцнення соціальної стійкості України під час війни, співвідношення понять «релігійна резистентність» і «соціальна резистентність» у сучасному релігійному полі України. Оскільки ґрунтовна наукова рефлексія трансформацій релігійної ситуації та державно-конфесійних взаємин під час війни, що триває, є неможливою, головною методикою релігієзнавчих досліджень наразі є включене спостереження, засноване на аналізі доступних відкритих джерел, дискусіях з експертами й опитуваннях свідків подій. Але навіть неупереджена фіксація фактів у сучасних умовах закладає підвалини подальшого теоретичного осмислення величезного суспільного катаклізму, в епіцентр якого попали українські віряни та їхні релігійні об'єднання.

Релігійна резистентність в історичному контексті – поняття не стільки соціальне, скільки індивідуальне, яке є одним із виявів когнітивної резистентності особистості, під якою розуміється здатність особистості триматися власного світогляду, захищати власну картину світу, духовну ідентичність від дестабілізації, а також адаптувати їх відповідно до викликів часу на основі власного досвіду прожиття тієї або іншої екзистенційної ситуації. Причому адаптація в контексті релігійної віри особистості в жодному разі не означає «духовний компроміс» щодо інвазивних ідеологем або інших світоглядних елементів, що агресивно нав'язуються ззовні.

Забезпечення релігійної резистентності індивіда або громади чи конфесії завжди було завданням конфесійної теології. Саме богослови всіх релігій чи деномінацій прискіпливо вивчали ворожі ідеї, аргументацію опонентів, манеру їхньої проповіді та комунікації

з вірянами, а потім розвінчували ворожі ідеї, вели контрпропаганду, вживали заходів проти прозелітизму тощо. Але ця війна не дарма визначається як гібридна. Експансія «руського міра» не ведеться в суто богословській галузі й не обмежується релігійною сферою. Церква, яка добровільно стала служницею ФСБ, не здатна продукувати богословські ідеї, конкурентоспроможні в православному світі. Проте імперські геополітичні ідеї продукує вдало, політизуючи російське православ'я, доводячи свою корисність режиму, сакралізуючи реваншистські амбіції кремлівської влади. Тому спротив цим ідеям відбувається саме в площині громадянської, а не богословської позиції православних (і не лише православних) вірян в Україні.

У випадку російської гібридної агресії одночасно не лише йде фізичний захват територій, українцям намагаються всіма доступними засобами прищепити псевдоправославну ідеологему «руського міра», посткомуністичне імперське сприйняття геополітики з метою «відродження величі СРСР», поняттям «єдиного слов'янського народу» відмінюється українська національна ідентичність тощо. У цьому ідеологічному конгломераті всі компоненти взаємопов'язані й підкорюються агресивній загарбницькій меті та завданню знищити українців як націю.

Тому в контексті аналізу спротиву українців гібридній ідеологічній та військовій експансії використання терміна «релігійна стійкість (резистентність)», на нашу думку, дещо звужує дослідницьке поле, вириває релігійну резистентність із широкого соціально-політичного та ідеологічного контексту, який враховує термін «релігійний складник суспільної резистентності».

Прикладом індивідуальної форми релігійної резистентності є доля сумнозвісних вірян-протестантів зі Слов'янська [8]. Таку резистентність проявляють сьогодні Свідки Єгови, які опинилися на окупованих територіях і зіткнулися із забороною діяльності своєї Церкви в державі-агресорці. Але все ж таки у війнній Україні релігійна резистентність сприймається насамперед як феномен соціально-політичної природи.

Оскільки не потребує доказів той факт, що релігійна стійкість є складником соціальної стійкості, адже релігійне життя є невід'ємною складовою частиною суспільного життя, маємо визначити, що розуміється під ширшим поняттям «соціальна резистентність (соціальна стійкість)».

«Соціальна стійкість – здатність суб'єкта – окремої особи, спільноти, організації або природної системи – підготуватися до можливої дестабілізації, відновитися після потрясінь, а також адаптуватись і зростати на основі досвіду, отриманого в результаті дестабілізуючих подій» [1, с. 5–6]. Вона виявляється на особистісному, сімейному, громадському та інституційному рівнях. Це поняття охоплює всі сфери людського життя, що, зокрема, фіксується в концепції «multisystemic resilience» (мультисистемної життестійкості).

Психологічні дослідження стверджують, що під час надзвичайної ситуації соціальна група набуває спільної ідентичності, яку поділяє більшість її членів (shared identity). Ця спільна ідентичність вибудовується на основі уявлень про переживання спільної долі (common fate) [9]. Отже, всі громадяни України наразі формують резильєнтну соціальну ідентичність людей, що переживають війну. Разом із тим люди, які входять до спільнот, сформованих до війни, зокрема вже поєднані спільним світоглядом, цінностями способом життя та інтересами в релігійну громаду, в ситуації переживання common fate з громадянами країни – представниками інших релігій та атеїстами проявляють не лише релігійну, але й соціальну резистентність.

У цьому контексті можемо говорити про соціальну стійкість релігійної громади, засновану на приналежності, згуртованості, зв'язаності та колективній ефективності її

членів [2, с. 9–10]. Але виникає низка питань. Чи обмежується соціальна резистентність релігійної громади в умовах війни її здатністю адаптуватися до важких та непередбачуваних побутових умов, організувати культову практику під час повітряних тривог, обстрілів, відсутності світла тощо? Чи вона розповсюджується на здатність протистояти агресивній російській пропаганді, що торкається багатьох сфер суспільного життя, історичної пам'яті, культури, геополітики тощо, а не лише суто теологічних питань?

Видається, що під час пошуку відповідей на ці та подібні питання досліднику краще використовувати поняття «релігійний складник суспільної резистентності» українців як таке, що враховує широкий соціально-політичний контекст гібридної війни.

Що збільшує соціальну резистентність релігійної громади, деномінації, Церкви, конфесії? На основі аналізу експертної думки можемо виокремити декілька факторів.

Передусім – це адаптивність, тобто здатність до рішень, які підвищують стабільність, дозволяють виходити зі світоглядних та суспільних криз, знаходити спільні рішення для подолання суспільних проблем та уникнення кризових ситуацій.

По-друге – це формування спроможності релігійної організації, громади, окремого вірянина, релігійної інфраструктури адекватно реагувати на ризики, обмежувати та справлятися з наслідками несподіваних подій, відновлюватися, реорганізовуватися, вчитися на набутому досвіді та навіть розвиватися в умовах постійних змін.

У цьому контексті соціальна резистентність релігійної організації в умовах повномасштабної війни постає максимально широким завданням не тільки із захисту життя вірян і церковного майна, забезпечення можливості повноцінного релігійного життя, але й розвитку релігійних громад. Це потребує налагодження ефективної системи вертикальної та горизонтальної взаємодії й комунікації як у середині окремих релігійних громад, так і релігійних організацій загалом, а також ефективної системи державно-релігійних взаємин.

«Соціальна стійкість – це категорія національної безпеки, приміром, у різних країнах розбудова соціальної стійкості є одним зі складників формування політики у сфері уникнення загроз» [7]. Державна влада за часи повномасштабної війни чи не вперше за роки Незалежності усвідомила важливість релігійного складника для забезпечення національної безпеки держави і підкріплює це розуміння конкретними діями щодо колаборантів у рясах. Війна продемонструвала також відсутність ефективної системи комунікації та взаємодії держави та релігійних організацій, слабкість нормативної бази щодо регуляції діяльності іноземних релігійних організацій в Україні, відсутність ефективного механізму виконання державних законів та судових рішень у релігійній сфері. Але разом із тим воєнний стан певною мірою розв'язує державі руки для швидкого й безкомпромісного вирішення наболілих суспільних питань, що десятиліттями накопичувалися в релігійному полі країни, зокрема щодо деструктивного впливу РПЦ, а через неї ФСБ РФ, на духовне життя українців.

Щодо забезпечення національної безпеки країни в умовах гібридної війни велику роль відіграє моніторинг громадської думки та настроїв населення на прифронтових, тимчасово окупованих територіях і в тилу. У цьому контексті визначення релігійного складника соціальної резистентності населення також актуалізується. І тут доцільно аналізувати не релігійну резистентність, тому що її проявів не так багато і її важче фіксувати, а саме релігійний складник соціальної резистентності населення, який корелюється з конфесійною мапою країни. До речі, прояви колабораціонізму вірян і кліру також чітко корелюють із нею.

Вважається, що в часи екзистенційних випробувань люди частіше відкривають серця Богові. І хоча соціологи не констатують збільшення релігійності українців з початку повномасштабної війни, Церква і ЗСУ є соціальними інституціями, яким найбільш довіряють громадяни України [5]. Як це не парадоксально, але умови війни дають усім українським

релігійним організаціям шанс зміцнити або втратити свою соціальну резистентність через свій суспільний авторитет, довіру громадянського суспільства, розвинутися або занепасти, оскільки авторитет тієї чи іншої Церкви напряму пов'язаний з її суспільним капіталом – кількістю вірян. Причому 11 років війни вже дозволяють зробити висновки.

Можна констатувати, що найвпливовіша до війни релігійна сила країни – УПЦ МП – стрімко втрачає авторитет і паству. Народ України не прощає цей Церкві ганебної колаборації з ворогом і нехтування національною позицією власних вірян. На тлі падіння авторитету УПЦ МП і значного зменшення кількості її громад стабільно зростає авторитет українських протестантських Церков, які своєю потужною каритативною та волонтерською діяльністю, військовим капеланством тощо заробили собі щирю повагу суспільства. У протистоянні УПЦ МП та ПЦУ остання повільно набирає кількість вірян, але «боротьба за електорат» і безпідставні сподівання на певний протекціонізм з боку держави дещо гальмують розкриття потенціалу молодій національній Церкві, яка мала б активніше проявлятися в суспільстві, стомленому війною, яке потребує пастирства як на фронті, так і в тилу. Активну каритативну діяльність, зокрема в прифронтових районах і на деокупованих територіях, проводять українські католики та УГКЦ. Достойно проявляють себе мусульманські громади, зокрема об'єднання Умма, очільник якого шейх Саїд Ісмаїлов, склавши духовні повноваження, працює військовим капеланом на фронті, відкрито демонструючи власну громадянську та духовну позицію. Активну соціальну позицію демонструють іудейські громади, які впроваджують в Україні ізраїльський досвід функціонування релігійних громад в умовах багаторічного воєнного стану. Не згортають свою діяльність малочисельні та нетрадиційні для України релігійні деномінації. Так, у воєнному Києві кришайти святкують 30-річчя безкоштовно відкритої для всіх Ведичної академії та годують нужденних у рамках багаторічної благодійної акції «Їжа для життя».

Усе це дозволяє констатувати, що в умовах гібридної війни більшість українських релігійних організацій демонструє високий ступень суспільної стійкості, здатність ефективно протистояти дестабілізації, адаптуватися до воєнних умов і знаходить нетрадиційні форми розв'язання проблем, посилює комунікацію з вірянами, застосовує інноваційні підходи до організації душпастирської та каритативної діяльності на благо народу України.

У релігієзнавчому дискурсі цілком слушно також застосовується набагато глибше розроблене в гуманітаристиці поняття резильєнтності, яку часто вважають тотожним стійкості. Не будемо зупинятися на розмежуванні понять «резильєнс» як процес, «резильєнтність» як здатність або стан та «життєстійкість», яке проводять психологи [2]. Лише констатуємо, що поняття «резильєнтність» не є синонімом поняття «стійкість», оскільки це характеристика особи або соціальної групи, яка насамперед позначає здатність «прогнутися під дією тиску несприятливих зовнішніх факторів, але не зламатися, а якщо й зупинитися, то лише для того, аби переструктуруватися і продовжити своє життя, набувши нового досвіду, бачення та сенсів» [6]. Ключовими параметрами тут є адаптивність і здатність до відновлення без втрати самобутності (у нашому контексті релігійної ідентичності).

Поняття релігійної резильєнтності, на нашу думку, може продуктивно використовуватися в релігієзнавстві, якщо резильєнтність окремого вірянина або релігійної інституції загалом «інтерпретується як здатність давати відповідь на виклики, протидіяти загрозам, зберігаючи автентичність (цінності) і набуваючи адекватність (поведінкову адаптацію)» [3, с. 76].

Розвиваючи ідею українських дослідників М. Белинської та О. Корольчука, які пропонують трактувати поняття національної резильєнтності як «здатність соціальної системи будувати нормальне, повноцінне життя в складних умовах, здатність суспільства

протистояти викликам і кризам у різних сферах суспільного життя шляхом внесення змін і адаптації без шкоди для основних цінностей суспільства та інститутів» [3, с. 76], С. Пирожков, Є. Божок і Н. Хамітов ще до початку повномасштабної війни розробили концепт «цивілізаційна суб'єктність», який дозволяє визначити критерій національної резильєнтності країни та її держави і є фундаментальною складовою частиною національної безпеки. Але в українському релігієзнавстві, на жаль, практично не розроблено концепту «національна релігійна суб'єктність», який акцентував би увагу на релігійному складникові суб'єктності країни як фактора збереження її національної ідентичності та суверенітету, резильєнтності та безпеки. Для України національна релігійна суб'єктність знаходиться одночасно під внутрішньою (розкол українського православ'я) та зовнішньою (деструктивний вплив РПЦ) загрозами. Такий концепт має бути методологічно обґрунтований у контексті попередження на національному рівні конфліктних та кризових ситуацій на релігійному тлі з урахуванням стрімкої політизації релігії та використання релігійного фактора як зняряддя гібридної війни, що, на жаль, не припиниться після закінчення збройного протистояння з агресором.

Отже, можна зробити висновок, що використання терміна «релігійна резистентність» в аналізі релігійної ситуації в країні в умовах повномасштабної гібридної війни є не досить коректним. Він не охоплює всіх аспектів зумовленості релігійної ситуації в країні суспільно-політичним та воєнним дискурсом сьогодення. Його краще вживати в контексті дослідження індивідуальної когнітивної стійкості вірян конкретної релігії в умовах екзистенційних викликів часу.

У контексті забезпечення національної безпеки Української Держави продуктивнішим також є використання терміна «релігійний складник суспільної резистентності (стійкості)», оскільки він адекватніше покаже всю багатовимірність взаємовпливів у трикутнику Держава – Релігія – Громадянське суспільство, що сприяє побудові ефективних моделей комунікації та взаємодії цих соціальних інститутів, скерованих на підвищення стійкості нашої країни, збереження її суверенітету й національної духовної культури.

Список використаної літератури

1. Булек М., Луцевич О. Стійка Україна: Захист суспільства від російської агресії. Research Paper. London : Royal Institute of International Affairs, 2018. URL: <https://www.chathamhouse.org/publication/civil-society-under-russias-threat-building-resilience-ukraine-belarus-and-moldova/>
2. Кокун О.М., Мельничук Т.І. Резилієнс довідник : практичний посібник. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 25 с.
3. Пирожков С.І., Божок Є.В., Хамітов Н.В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 8. С. 74–82.
4. «План стійкості» України від президента Зеленського. Що у ньому? URL: <https://np-resilience.com.ua/articles/plan-stijkosti-ukrainy-vid-prezydenta-zelenskoho-shcho-u-nomu/>
5. Разумков Центр. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovirado-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r>
6. Резильєнтність: як розвинути стійкість особистості в умовах життєвих викликів. URL: <https://tr.cdc.gov.ua/news/rezylyentnist-yak-rozvynty-stijkist-osobystosti-v-umovah-zhytlyevykh-vyklykiv/>

7. Соціальна стійкість. Відкритий православний університет. URL: <https://oou.org.ua/2021/11/15/soczialna-stijkist/>
8. Четверо християн-євангелістів були закатовані та розстріляні у Слов'янську URL: https://www.jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/porushennia-prava-na-svobodu-virospovidannia/rights_violations/pavenko
9. Drury J., Cocking Ch., Reicher S. The Nature of Collective Resilience: Survivor Reactions to the 2005 London Bombings. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*. 2009. № 27. P. 66–95.

RELIGIOUS COMPONENT OF SOCIAL RESISTANCE: THE UKRAINIAN CONTEXT

Iryna Bogachevska

National Transport University,

Faculty of Economics and Law, Department of Philosophy and Pedagogy

M. Omelianovych-Pavlenko str., 1, 02000, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-8858-4228>

The article examines the concept of religious resistance, whose established definition in Ukrainian religious studies has expanded and become blurred after the beginning of the Russian-Ukrainian war due to the significant politicization and acute social relevance of national resistance to hybrid warfare in all spheres of social life, including the religious field. Religious resistance is interpreted by society through the lens of social resistance, civic resilience, and national consciousness. The article defines the boundaries of using the term “religious resistance” in the context of strengthening Ukraine’s social resilience during the war and analyzes the correlation between the concepts of “religious resistance” and “social resistance”.

It is argued that the concept of religious resilience can be productively applied in religious studies if the resilience of an individual believer or a religious institution as a whole is understood as the ability to respond to challenges and counter threats while preserving authenticity (values) and maintaining adequacy (behavioral adaptation). The author concludes that the use of the term “religious resistance” in analyzing the current religious situation in the country is not entirely appropriate, as it does not encompass all aspects of how the religious sphere is conditioned by the contemporary socio-political and military discourse. It is more suitable for research on the individual cognitive resilience of believers of a particular religion when confronting existential challenges.

In the context of ensuring the national security of the Ukrainian state, it is more productive to use the term “religious component of social resistance (resilience),” as it more accurately captures the multidimensionality of interactions within the State–Religion–Civil Society triangle. This, in turn, contributes to developing effective models of interaction among these social institutions to enhance the resilience of our country and preserve its sovereignty and national spiritual culture.

Key words: hybrid war, religious field, religious resistance, social resistance, religious resilience, religious component of social resistance (resilience).

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025